

УДК 572.026:061.22:021.2:026.072:027.9 (477):«1896/1918»

В.Ю. Соколов

БІБЛІОТЕКИ ТА ЧИТАЛЬНІ КОМІТЕТИ ПІКЛУВАННЯ ПРО НАРОДНУ ТВЕРЕЗІСТЬ В УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ (продовження)¹

Характеризується досвід діяльності комітетів піклування про народну тверезість в організації роботи бібліотек і читалень в Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.; аналізуються особливості функціонування зазначених книгозбірень та їхнє значення у забезпеченні населення бібліотечною книгою, у поширенні читання, просвітництва і духовної культури.

Ключові слова: бібліотечна діяльність, історія бібліотечної справи, комітет піклування про народну тверезість, бібліотека, бібліотека-читальня, чайна-читальня, Україна.

В.Ю. Соколов

БИБЛИОТЕКИ И ЧИТАЛЬНИ КОМИТЕТОВ ПОПЕЧИТЕЛЬСТВА О НАРОДНОЙ ТРЕЗВОСТИ В УКРАИНЕ В КОНЦЕ ХІХ – ВНАЧАЛЕ ХХ ВЕКА

Характеризуется опыт деятельности комитетов попечительства о народной трезвости в организации работы библиотек и читален в Украине в конце ХІХ – вначале ХХ в.; анализируются особенности функционирования указанных библиотек и их значение в обеспечении населения библиотечной книгой, в распространении чтения, просвещения и духовной культуры.

Ключевые слова: библиотечная деятельность, история библиотечного дела, комитет попечительства о народной трезвости, библиотека, библиотека-читальня, чайная-читальня, Украина.

V. Sokolov

LIBRARIES AND READING COMMITTEES CARE ABOUT PEOPLE'S SOBRIETY IN UKRAINE IN LATE XIX – EARLY XX CENTURY

Experience characterized committees care for the people's sobriety in the work of libraries and reading rooms in Ukraine in late XIX – early XX century; analyzes the features of the functioning of these libraries and their role in the provision of public library books in the reading dissemination, education and spiritual culture.

Keywords: library activities, history librarianship committee care of the people's sobriety, library, library, reading room, tea-reading, Ukraine.

¹ закінчення, початок статті див. у попередньому номері

Відносно велика кількість бібліотек і читалень комітетів піклування. Відносно велика кількість бібліотек і читалень комітетів піклування про народну тверезість (КПНТ) була на Волині, де у 1898 р. було створене Товариство

підтримки (КПНТ) була на Волині, де 1898 р. було створене Товариство піклування про народну тверезість (ТПНТ). Невдовзі після заснування Волинський губернський КПНТ почав активну діяльність щодо створення мережі читалень та бібліотек по всіх повітах, що входили до губернії. Найбільше бібліотек і читалень було відкрито у Кременецькому (18) та Житомирському (14) повітах. В інших повітах Волинської губернії було засновано по 2-5

книгозбірень на повіт, а в деяких їх створити зовсім не вдалося [22, 22]. Нерівномірність кількості бібліотек пояснюється соціально-культурними, демографічними та виробничими чинниками. Проаналізовані бібліотекознавцем І. Мілясевич матеріали (зокрема, звіти про діяльність Волинського КПНТ) засвідчили, що більшість бібліотек і читальних залів КПНТ відкривалися на Волині при чайних (60%) [22, 22]. 1897 р. бібліотек і читалень КПНТ на Волині було 12, а вже 1900 р. – 106 [6, 12]. Майже 40% бібліотек КПНТ Волинської губернії працювали при навчальних закладах, фабриках, заводах та при інших установах. За відомостями дослідниці, на Волині переважну частину книжкового фонду бібліотек КПНТ становила художня література (приблизно 67%) та твори духовно-морального змісту (приблизно 7,6%). Праці з історії становили 3,6%, з географії – 2,4%, з філософії та психології – 2,9%. Решта частина галузевої літератури становила не більше 1% [22, 22]. Активну частину фонду становили періодичні видання, хоча їхня кількість у різних бібліотеках була неоднаковою і залежала, в основному, від фінансування та прибутків повітових відділень КПНТ. Цікаво, що найбільша кількість преси передплачувалася Житомирською народною бібліотекою – дев'ять назв газет і 17 назв журналів у рік, тоді як більшість бібліотек КПНТ на Волині передплачувала тільки 3-4 періодичні видання. Найчастіше у фондах бібліотек була місцева періодика та чорносотенні періодичні видання. Біля 25% бібліотек мали фонд до 500 тт., 61% – до 1000, 14% – понад 1000. Найбільший фонд (біля 2000 тт.) був у Житомирській і Луцькій народних бібліотеках та Ізяславській чайній-читальні. Постійними відвідувачами бібліотек міських КПНТ були робітники, селяни, військові та цивільні чиновники у відставці, ремісники, солдати, учні місцевих училищ, службовці нижчого рангу та міщани, які не мали можливості виписувати газети і журнали, а також платити гроші за користування приватними публічними бібліотеками. Найбільша кількість читачів (понад 10000) була зафіксована у Житомирській народній бібліотеці та Ізяславській бібліотеці-читальні, створеній при чайній. Зокрема, Житомирську

народну бібліотеку, що була заснована 1906 р., 1907 р. відвідала 7231 особа, 1908 р. – 12340 осіб, 1909 р. – 13474, 1910 р. – 14032. Волинський губернський КПНТ 1910 р. виділив на утримання зазначеної бібліотеки 1000 руб., з яких 240 руб. було витрачено на зарплату бібліотекаря, 163 руб. – на придбання книг, газет та журналів, а 74 руб. – на збереження фонду [22, 23]. Проте, інші бібліотеки КПНТ Волині фінансувалися недостатньо. Наприклад, у звіті за 1910 р. Волинського КПНТ зазначалося, що у Луцькій народній бібліотеці, яка мала приблизно 2000 тт., а книговидача становила 21780 тт., фонд «...не поповнюється вже п'ять років через відсутність коштів. 1910 г. вдалося придбати за невелику плату лише 80 томів російських класиків» [26, 29]. Отже, гроші Волинський губернський КПНТ для своїх бібліотек виділяв нерівномірно. За результатами досліджень І. Мілясевич, книгозабезпеченість бібліотек КПНТ на Волині становила, в середньому, вісім книг на читача, а обертаність книг – п'ять, проте показники окремих бібліотек різних повітів суттєво відхилялися від середніх показників. Наприклад, обертаність Луцької народної бібліотеки становила 10,8 [22, 23]. Аналіз та узагальнення читацьких запитів, що проводилися у багатьох бібліотеках КПНТ, результати яких були зафіксовані в окремих звітах книгозбірень, засвідчують, що найбільш популярними з художніх творів були казки Г.-Х. Андерсена, твори Ф. Достоєвського, Майн Ріда, Л. Толстого, І. Тургенєва; з галузевих видань найбільшим попитом користувалися сільськогосподарські, історичні та медичні книги.

У липні 1896 р. у Миколаєві було створено Особливий комітет піклування про народну тверезість під головуванням миколаївського градоначальника М.В. Копитова, до складу якого увійшли представники міської Думи, духовенства, поліції, установ освіти та культури. У Миколаєві справами бібліотек завідувало особливе правління, до складу якого входили священики і вчителі місцевих шкіл. Головою правління був податковий інспектор та надвірний радник О.М. Леонтєв. Миколаївському КПНТ були підпорядковані дві школи для дітей робітників, народний дім, недільна школа, чайна-їдальня, сади та кілька

бібліотек-читалень. Наприкінці XIX ст. – на поч. XX ст. у м. Миколаєві діяли п'ять безкоштовних бібліотек-читалень КПНТ. У зазначених бібліотеках, окрім робітників, значну частину читачів становили учні (від 30 до 60% усієї кількості користувачів). Серед інших категорій читачів були ремісники, представники вільних професій, вчителі, духовенство та ін. З усіх бібліотек Миколаївського КПНТ виділялася центральна бібліотека-читальня № 1, яку щодня відвідували понад 200 осіб, крім того, вона мала приблизно 100 абонентів. Бібліотека-читальня при чайній-їдальні, що була розташована на Привізному ринку Миколаєва, 1900 р. мала книг на суму 1450 руб. 90 коп., тобто, приблизно, кілька тисяч томів. Пізніше кількість книг, журналів і газет збільшилася. 1913 р., було навіть видано спеціальний каталог бібліотеки-читальні при чайній-їдальні. У звіті Миколаївського КПНТ було зазначено, що в чайній-їдальні № 1 діяла безкоштовна читальня, яка займала одну кімнату і розрахована була на 20 осіб. Тут можна було безкоштовно користуватися газетами і журналами (до 17 найменувань): «Вестник трезвости», «Досуг и Дело», «Сельский хозяин», «Родина», «Нива», «Свет», «Московский листок», «Ремесленная газета», «Новороссийский телеграф», «Южанин» та ін. Часто місць у чайній-читальні не вистачало. Наплив відвідувачів був настільки великий, що у святкові дні деяким читачам доводилося читати стоячи. Нерідко через брак місць між читачами виникали сварки. У 1897 р. протягом одного тільки місяця зазначену читальню відвідали 2797 осіб, тобто майже по 100 осіб кожного дня [16, 169-170]. Приблизний становий склад відвідувачів чайної-читальні був таким: міщан – 62%, селян – 28%, дворян – 10%. За професіями було: ремісників – 39%, заводських робітників – 18%, чорноробів – 14%, торговців – 9%, інших – 8%. За віросповіданням: християн – 42%, іудеїв – 58%. За віком: від 13 до 20 років – 41%, від 20 до 39 рр. – 35%, від 30 до 40 – 14%, від 40 до 50 – 7%, від 50 до 80 – 3%. Чайна-їдальня була відкрита з 5-00 до 22-23 вечора, а читальня – з 9-00 до 15-00 і з 18-00 до 21-00. Тут проводилися безкоштовні народні читання, переважно на релігійно-моральні теми, науково-популярні

лекції та ін. Наприклад, 1909 р. у зазначеній бібліотеці-читальні було проведено 25 народних читань, які відвідали 4386 осіб.

У 1900 р. на кошти Миколаївського особливого КПНТ (5000 руб.) і щедрю пожертву (1000 руб.) відомого у Миколаєві купця і мецената Я.Ф. Кириєвського було відкрито Народний дім тверезості на хуторі Водопій. При Народному домі були безкоштовна читальня та чайна-їдальня. Бібліотекою-читальнею без винагороди завідувала вчителька М.Г. Кулікова. У 1914 р. бібліотеку-читальню відвідали 3658 осіб, було видано 2149 книг у читальній залі та 3481 – для домашнього користування (за абонементом). З усіх книг, виданих у читальній залі, 55,8% було з художньої літератури, 7,7% – з релігійної тематики, 5,9% – з історії, 5,4% – з географії, 3,6% – з природознавства, 1,8% – з медицини та гігієни, 1,1% – з прикладних наук. 18,7% запитів читачів стосувалися періодичних видань [13]. 53,8% читачів були учнями, 19,7% – робітниками, 2,3% – службовцями, 1,9% – ремісниками.

Загальна кількість читачів всіх бібліотек Миколаївського особливого КПНТ 1914 р. досягла 37465 осіб. Комітет щорічно виділяв кошти для придбання літератури та періодичних видань. 1914 р. на утримання бібліотек-читалень Миколаївський особливий КПНТ витратив 8878 руб. 1917 р. на утримання бібліотек-читалень було виділено 12500 руб., з них на газети і журнали було асигновано приблизно 10%. Бібліотеки-читальні займалися також продажем дешевих книг з історії, географії, природознавства, ремісничої справи, сільського господарства, художньої та релігійної літератури. Наприклад, бібліотека-читальня № 1 Миколаївського особливого КПНТ продала 1914 р. 723 книги на суму 71 руб. [14].

Бібліотека-читальня № 2 КПНТ м. Миколаєва, що знаходилася на Чорноморському заводі і була розташована у будівлі, що була надана адміністрацією заводу, у 1900 р. мала книг на 545 руб. 85 коп. Бібліотека існувала не тільки на кошти комітету, а й на приватні пожертвування. Наприклад, тільки 1901 р. директор Чорноморського заводу Ю. Горяїнов пожертвував 129 руб. на підписку періодичних видань. Грошові субсидії бібліотека отримувала і від самого Чорноморського заводу. 1914 р.

було надруковано каталог цієї бібліотеки. Цього ж року було замовлено друкування ще одного бібліотечного каталогу книгозбірні Миколаївського КПНТ – бібліотеки-читальні №5, що була заснована 1901 р. та перебувала при казенному винному складі, а 1913 р. була переведена у приватний будинок, де займала чотири кімнати зі службами. У приватному приміщенні була розташована також бібліотека-читальня №3, яка 1913 р. мала книжковий фонд, що оцінювався у 133 руб. 50 коп. 1917 р. зазначені бібліотеки-читальні виписували 22 найменування газет і журналів (по 5 примірників кожної назви), на суму 1266 руб. Кошти Миколаївського КПНТ склалися з надходжень від казни, членських внесків, пожертвувань, доходів від підприємств (чайної-їдальні, садів), від театральних вистав та інших заходів, зі штрафів за порушення правил торгівлі алкогольними напоями тощо. Наприклад, 1899 р. було отримано з Міністерства фінансів 3000 руб., від продажу чаю та обідів – 13433 руб. 56 коп., від літературно-музичних вечорів і спектаклів – 204 руб. 38 коп., від пожертвувань – 1157 руб., випадкових надходжень – 96 руб. 39 коп., тобто разом біля 20000 руб. надходжень [16, 170-172]. Наприкінці 1917 р. бібліотеки-читальні Миколаївського особливого КПНТ були «все ... передані в общественную библиотеку», а на початку 1918 р. Миколаївський КПНТ припинив своє існування. Загалом, до 1917 р. на теренах Миколаївської області функціонувало 76 бібліотек [3].

Активну культурно-освітню роботу проводив також Одеський особливий КПНТ, якому зокрема, 1904 р. було підпорядковано три чайні-читальні та бібліотека-читальня №1. Надалі кількість бібліотек і читалень Одеського особливого КПНТ значно зростає. Найбільшою, серед зазначених книгозбірень, була бібліотека-читальня чайної № 1, яка мала 1904 р. 1305 тт. (999 назв) та річні підписки 29 журналів. Серед книг було: художньої літератури – 562 назви (56,2%), праць з природознавства – 118 (11,8%), релігійно-моральної літератури – 90 назв (9,1%), книг з географії та етнографії – 89 (8,9%), з історії – 74 (7,4%), біографій – 48 (4,8%), з медицини – 18 (1,8%) [30, 18-20]. Окрім того, бібліотека виписувала чотири міські газети, журнали «Нива», «Природа и люди», «Вокруг света», «Родина» та ін. У 1904 р. фонди кни-

гозбірні збільшилися більше ніж на 200 книг. Найбільшим попитом користувалися художні твори Г. Сенкевича (видавалися 183 рази), М. Гоголя (171), Жуля Верна (117), А. Чехова (77), О. Пушкіна (56). За 1904 р. бібліотеку-читальню відвідали 13612 осіб (у середньому 42 особи у день), у т. ч. 4840 дітей віком від 8 до 15 років, 4817 – віком від 15 до 21 року, 3955 – дорослих осіб. Міщан серед відвідувачів була переважна більшість – 10374 осіб, селян – 1705, дворян лише – 161. З усіх відвідувачів було: робітників – 1360, учнів – 6352, ремісників – 2543, представників вільних професій – 1622, торгівлі – 824. Бібліотека-читальня 1904 р. працювала 360 днів з 10-00 до 19-00. У зазначеному році з книжкових дублетів бібліотеки було виділено 370 книг для заснування книгозбірні при недільній школі КПНТ, а також було безкоштовно надруковано каталог книг зазначеної книгозбірні у друкарні Є.І. Фесенка. Витрати Одеського особливого КПНТ 1904 р. на бібліотеку-читальню № 1 становили 629 руб. 82 коп. [30, 45]. Майже в усіх чайних-читальнях та бібліотеках Одеського особливого КПНТ проводилися народні читання. Зокрема, у чайній-читальні № 2 було здійснено 39 народних читань: з історії (13 читань), з літератури (12), з духовно-моральної тематики (7), з природознавства та медицини (7), які відвідали загалом більше 14000 осіб [30, 37].

У Таврійській губернії найбільшими КПНТ за кількістю обов'язкових членів були Сімферопольський, Мелітопольський і Ялтинський комітети. Бібліотеки-читальні КПНТ виникали у всіх повітах Таврійської губернії, наприклад, у Ялтинському повіті їх було вісім, у т. ч. при народному домі, у Дніпровському – сім, у Феодосійському – три [36, 122]. У м. Сімферополі, де з 1900 р. головою Комітету був генерал-майор О. Кузьмін, який користувався авторитетом у городян, було створено народний театр та дві бібліотеки-читальні. Вищезазначені бібліотеки-читальні виписували 20 найменувань періодичних видань, а саме: «Новое время», «Крымский вестник», «Биржевые ведомости», «Нива», «Крымское слово», «Стрекоза», «Вокруг света», «Петербург», «Природа и люди» та ін. Досить привабливою була діяльність голови Бердянського повітового КПНТ дійсного статського радника І. Дувіна, при якому було

засновано 24 чайних з читальнями, які відвідувало приблизно 250 тис. селян у рік [36, 123].

Особливо активною була діяльність Ялтинського повітового КПНТ, де, зокрема, діяв народний дім у селищі Корейз, в якому були бібліотека з читальнею, чайна, театральний зал, в якому було влаштовано 1910 р. сім вистав, шість літературно-музичних вечорів та один концерт. Значний відсоток відвідувачів зазначених бібліотек-читалень становили діти до 15 років. Наприклад, у бібліотеці-читальні м. Мелітополь 1906 р. вони становили дві третини від усієї кількості читачів. Кількість чоловіків серед відвідувачів була вдвічі більшою, ніж жінок. У зазначеній книгозбірні було приблизно 500 осіб із селян, 821 – з міщан, більшість з яких займалися некваліфікованою роботою, ремісництвом, домашнім господарством тощо. Якщо ж розглядати склад читачів за віросповіданням, то найбільші групи становили іудеї (675 осіб) та православні (625 осіб), а найменшу – магометани (3 особи). Найбільший інтерес викликала белетристика, періодичні видання, дитяча література, певний попит мали книги з історії, літератури, мистецтва, богослов'я, природознавства, медицини та гігієни. У середньому кожен абонент прочитав 22 книги за рік. Кількість відвідувачів з року в рік коливалося незначно: у 1905 р. їх було 1364 осіб, 1906 р. – 1488, 1910 р. – 1470. Тільки за 1910 р. книжковий фонд поповнився на 511 тт., а періодичних видань на 1911 р. було виписано на 200 руб. [36, 123].

Наприкінці XIX ст. у Харківській губернії, за повідомленням газети «Харьковская жизнь», була лише одна сільська бібліотека – у с. Макарівка Лебединського повіту. На початку XX ст. організацією відкриття та налагодження роботи бібліотек займалося Товариство грамотності. Поступово кількість народних бібліотек у Харківській губернії збільшувалася. З 1906 р. бібліотеки перейшли у підпорядкування губернської земської управи, яка і займалася надалі відкриттям і комплектуванням книгозбірень. 1907 р. у Харківській губернії діяло 390 народних бібліотек, 1910 р. – 571, 1912 р. – 775, 1914 р. – 802 [35, 218]. Газета «Накануне» зазначала, що Харківщина за кількістю народних бібліотек посідала одне з перших місць у Російській імперії, поступаю-

чись лише В'ятській губернії. Свою мережу бібліотек поширювало також ТПНТ, проте, на Харківщині їх було дуже мало по відношенню до загальної кількості народних бібліотек, порівняно з іншими губерніями. Наприклад, 1898 р. бібліотек і читалень КПНТ було дев'ять, 1899 р. – 78, 1906 р. – 50. Відвідувачів за рік було приблизно 160 тис., а кількість абонентів – до 84 тис. [8, 131]. Іншою особливістю було те, що фонди бібліотек КПНТ Харківської губернії мали деякі праці з історії України. Наприклад, за каталогом однієї з пришкільних народних бібліотек м. Харкова, в її фонді були: «История Украины и ее народа» О. Єфименко, «Заселение Харьковского края и общий ход культурного развития» Д. Багалия, довідкове видання С. Русової «Что читать по украинской истории и литературе?» та ін. Серед біографічних видань були книги про Т. Шевченка, М. Гоголя, К. Ушинського та ін.

У Катеринославській губернії кількість бібліотек і читалень КПНТ у перші 10 років діяльності комітетів послідовно зростала: 1897 р. їх було 10, 1899 р. – 56, 1906 р. – 162. Кількість абонентів за період 1897-1909 рр. становила приблизно 200 тис. осіб [8, 37]. Кожного року в губернії відкривалося десятки нових народних бібліотек і читалень. Наприклад, на кошти губернського земства (1500 руб.) було відкрито 24 безкоштовні народні бібліотеки-читальні [25, 60-62]. Надалі Катеринославська губернія налічувала 78 народних шкільних бібліотек, 53 земських безкоштовних бібліотеки-читальні, вісім публічних бібліотек [20, 92]. На поч. XX ст. у складі восьми повітів Катеринославщини функціонували 90 народних бібліотек та читалень із загальним фондом близько 100 тис. тт., де обслуговувалося 53074 читачі, а книговидача становила близько 460 тис. видань [19, 9-10]. На поч. XX ст. на Катеринославщині з усіх народних бібліотек друге місце за кількістю книг займала Верхньодніпровська бібліотека-читальня при КПНТ (1544 тт.), на третьому місці була Катеринославська безкоштовна бібліотека-читальня при Аудиторії народних читань (1032 тт.) [18, 182]. Сільські народні бібліотеки-читальні, здебільшого, мали невеликі книжкові фонди, наприклад у с. Лошкарівка та с. Кам'янське були книгозбірні, фонд яких становив не більше 200

книг. Структуру книжкового складу бібліотечних фондів можна розглянути на прикладі фонду Катеринославської безкоштовної бібліотеки-читальні при Аудиторії народних читань, де було: белетристики – 619 книг (60,6%), праць з природознавства – 124 (12,1%), історичні та біографічні книги – 92 (9%), з географії та етнографії – 62 (6%), духовно-моральна література – 53 (5,2%), із сільського господарства – 39 книг (3,9%), з суспільствознавства – 18 (1,8%), літературознавства – 14 (1,4%). Контингент читачів вище зазначених народних бібліотек складався, здебільшого, із селян. 1902 р. народні бібліотеки-читальні відвідали 2364 особи, книговидача становила 13896 тт. (зокрема, найбільша була у Верхньодніпровській бібліотеці-читальні КПНТ, де, зокрема, на поч. XX ст. було запроваджено читацький формуляр) [18, 183]. Фінансування зазначених бібліотек було нестабільним, що помітно впливало на якісний склад їхніх фондів та якість обслуговування читачів. Проте, на початку XX ст. окремі бібліотеки-читальні КПНТ фінансувалися відносно непогано. Наприклад, безкоштовна бібліотека-читальня при Аудиторії народних читань 1902 р. отримала 490 руб., з яких 240 – на утримання бібліотекаря, 150 – на купівлю книг, 40 – на передплату журналів, 50 – було витрачено на оправу книг, 10 руб. – канцелярські витрати [18, 184].

На поч. XX ст. на Чернігівщині діяло приблизно 200 народних бібліотек [35, 219]. Кількість бібліотек-читалень КПНТ у Чернігівській губернії була нестабільною і з року в рік коливалася у межах 50-70 книгозбірень: 1897 р. було 52 бібліотеки, 1898 р. – 74, 1900 р. – 46, 1901 р. – 49, 1902 р. – 72, 1906-1909 рр. – приблизно 67 [8, 137]. Кількість відвідувачів коливалася у межах 63-67 тис. осіб, абонентів – чотири тис. осіб. Таке саме становище у динаміці кількості бібліотек КПНТ було і в Херсонській губернії: 1897 р. їх було 15, 1899 р. – 90, 1901 р. – 53, 1902 р. – 69, 1904 р. – 66, 1906 р. – 59 [8, 134]. Кількість відвідувань бібліотек і читалень коливалася у межах 120-140 тис. осіб, а кількість абонентів – 8-10 тис. осіб.

У Київській губернії кількість бібліотек і читалень КПНТ у перше десятиліття діяльності ТПНТ (1896-1906), в цілому, зростала, але їхня динаміка була нестабільною: 1897 р. їх було 27;

1900 р. – 65 бібліотек-читалень (з яких лише дві діяли поза чайних і столових) та приблизно 100 читалень, де виписували тільки періодику; 1901 р. – приблизно 150 бібліотек і читалень; 1905 р. – 113. Зростала і кількість відвідувань: 1903 р. – 188 тис. осіб, 1906 р. – 420 тис. 1900 р. у Києві було п'ять бібліотек-читалень КПНТ, які щодня відвідували від 100 до 600 осіб; 1901 р. їх було сім (приблизно така цифра трималася і в наступні роки). Наприклад, 1910 р. у Києві діяло 25 бібліотек, з яких шість належало Київському міському КПНТ [5, арк. 20]. У повітових містах Київської губернії відвідування бібліотек і читалень КПНТ становило від 50 до 100 осіб у день, у селах та містечках – від 30 до 90, у Київському повіті – від 60 до 100. Всього у Київському повіті 1900 р. було 13 бібліотек-читалень та шість читалень, що виписували тільки періодику; у Бердичівському повіті – 10 і 15 відповідно; у Канівському – 8 і 6; у Васильківському – 4 і 10; у Чигиринському – 1 і 18; у Сквирському – 6 і 5; у Таращанському – 1 і 13; у Радомисльському – 5 і 12; в Уманському – 2 бібліотеки-читальні; у Черкаському – 6 читалень, що виписували тільки періодику; у Липовецькому їх було 8; у Звенигородському повіті було 8 бібліотек-читалень КПНТ [27, 10]. Більшість із зазначених бібліотек і читалень було розміщено в орендованих приміщеннях. У бібліотеках-читальнях Київського губернського КПНТ активно проводилася робота з організації народних читань. Наприклад, у бібліотеках-читальнях Києва 1900 р. було проведено 109 народних читань, у бібліотеках-читальнях Київського повіту – 112, в інших повітах Київської губернії – від 17 до 70. Київський губернський КПНТ у зазначеному році на діяльність бібліотек і читалень (всього їх було приблизно 165) витратив грошей у сумі 8697 руб. 48 коп. [27, 24-25]. За звітом діяльності Київського губернського КПНТ за 1901 р. бачимо, що кількість бібліотек-читалень дещо збільшилася, наприклад, у Києві – на дві, а у Бердичівському повіті – на одну. В цілому, у Київській губернії за рік кількість бібліотек-читалень збільшилася лише на кілька установ. Усього 1901 р. діяло трохи більше 70 бібліотек-читалень з правом видавати книги для домашнього користування та 78 читалень, що виписували тільки періодику, кількість яких у повітах за рік дещо

скоротилася [28, 101]. У звіті зазначалося, що незважаючи на зростання асигнувань (1901 р. Київський губернський КПНТ на бібліотеки, читальні та книжкові склади витратив 16407 руб.), внаслідок неналежного фінансування, фонди бібліотек не поповнювалися новими виданнями, а користувачі «прекращают посещение библиотек, т.к. ими перечитаны все находящиеся в библиотеке книги по интересующему их отделу» [28, 10]. Відмічалася також недостатня кількість примірників видань, що користувалися підвищеним попитом (здебільшого, це були твори класиків російської літератури). Проте, у бібліотеках та читальнях Київського міського КПНТ виписували приблизно 20 примірників газет та 40 – журналів [28, 9].

Київський губернський КПНТ, розглянувши звіти повітових комітетів за 1900 р., дійшов висновку, що внаслідок недостатнього фінансування, культурно-освітня та бібліотечна діяльність в установах розвивається недостатньо. У губернському звіті було зазначено, що бібліотеки і читальні діяли майже при кожній чайній лише у Київському повіті. Проте, в Уманському, Звенигородському, Таращанському, Липовецькому, Черкаському та Канівському повітах їх набагато менше. У чайних-читальнях зазначених повітів навіть журнали та газети виписувалися в обмеженій кількості, а видавалися читачам іноді лише «в комнате для чистой публики», тобто не всім [38, арк. 103-104]. Проте, Київський губернський КПНТ вважав головним засобом залучення селян до чайних саме заснуванням безкоштовних бібліотек-читалень. Обов'язки бібліотекаря комітет вважав за доцільне покласти на працівників чайних за невелику додаткову плату (зарплата приблизно становитиме 15-20 руб. у місяць).

У 1907-1910 рр. стан з комплектуванням та фінансуванням більшості книгозбірень Київського КПНТ, в цілому, погіршився. У листі-проханні від 13 квітня 1909 р. голови Київського повітового комітету до члена змагальника комітету О. Черткової про надання матеріальної допомоги на комплектування бібліотек і читалень КПНТ Київського повіту повідомлялося, що у повіті діяло більше 70 бібліотек-читалень та «библиотек-ящиков упрощенного типа» [37, арк. 163]. Також за-

значалося, що декілька бібліотек було зачищено, а у більшості, що залишилися, – зупинено комплектування фондів. Повідомлялося, що внаслідок революції 1905-1907 рр., неврожаїв, кризи виробництва, епідемій холери та тифу у Київській губернії, Державна Дума скоротила асигнування КПНТ губернії на 500 тис. руб. Подібні листи-прохання було надіслано О. Терещенку та ще приблизно 175 членам Київського повітового КПНТ [37, арк. 164-169].

За відомостями В. Шпілевича, 1902-1903 рр. Київське товариство грамотності за дорученням та за фінансової допомоги Київського КПНТ організувало на Київщині у сільській місцевості 700 невеликих бібліотек, у т. ч. багато пересувних [35, 225]. Пересувні форми обслуговування читачів були притаманні бібліотечній діяльності Київського губернського КПНТ. Загальна кількість абонентів бібліотек КПНТ Київської губернії за період 1902-1909 рр. становила приблизно 200 тис. осіб (у середньому 24 тис. на рік) [8, 44]. Для порівняння кількості абонентів в інших народних бібліотеках, зазначимо, що чотири київських безкоштовних народних книгозбірні, що були підпорядковані Міській думі, 1905 р. мали приблизно 10 тис. абонентів.

На початку XX ст. фонди бібліотек КПНТ стрімко зростали (за рік могли збільшуватися на десятки відсотків). У Росії, в середньому, одна бібліотека КПНТ 1901 р. мала приблизно 680 книг [7, 12-13]. У зазначеному році КПНТ Росії мали 1711 бібліотек і читалень, що обслуговували приблизно 500 тис. осіб. 1902 р. у бібліотеках та читальнях КПНТ було зареєстровано 5633 тис. відвідувань, 1904 р. – 9000 тис. 1905 р. КПНТ мали вже 4333 книгозбірні та 1970 тис. читачів [11]. Для характеристики загального стану діяльності КПНТ у Росії, наведемо, що 1902 р. у 71 губерніях і повітах діяло 760 КПНТ і їхніх відділень, у т. ч. особливих комітетів, рівноправних губернським – 8 (у С.-Петербурзі, Москві, Варшаві, Одесі, Севастополі, Миколаєві, Керчі та Кронштадті), повітових комітетів – 637, міських комітетів і відділів особливих комітетів – 33, відділів повітових комітетів – 11. Загальний дохід КПНТ становив 1902 р. – 8386 тис. руб., у т. ч. допомога від казни – 4184 тис. руб., від чайних і столових – 2895 тис. руб.,

від інших підприємств – 914 тис. руб., від пожертвувань і членських внесків – 56 тис. руб. Витрати того ж року становили – 8448 тис. руб. Чайних і столових налічувалося 1902 р. – 3796, які відвідали – 63439 тис. осіб [15, 451–452]. У більшості чайних (67,5%) діяли бібліотеки або читальні. За висновками багатьох дослідників, свого піку діяльність КПНТ досягла у 1904-1906 рр. Через десять років після заснування ТПНТ у Російській імперії було проведено аналіз відомостей діяльності КПНТ, який переконливо довів, що розмах роботи і поширення заходів з піднесення культури досягли великих масштабів. Якщо 1894 р. у Росії було 124 бібліотеки-читальні, то вже 1904 р. їхня кількість досягла 3520. Кількість відвідувань сягала приблизно 6,5 млн на рік.

Після російсько-японської війни і революції 1905-1907 рр., як уже зазначалося, культурно-просвітницька та бібліотечна діяльність пішла на спад. За думкою Д. Булгаковського, кількість бібліотек-читалень КПНТ зростала до 1906 р., а їхнє відвідування досягло найвищої цифри у 1904-1906 рр. [8, 50-51]. Після подій Першої російської революції, у період так званої «третьочервневої монархії» (1907-1914), відбулося значне скорочення державного фінансування КПНТ, що змусило комітети закривати значну кількість культурно-просвітницьких установ, у першу чергу, чайні-читальні, які вимагали великих витрат [21, 103]. Скорочення фінансування призвело не тільки до закриття багатьох чайних-читалень, але й до припинення поповнення книжкових фондів тих бібліотек, що залишалися. Навіть періодичні видання випускалися в обмеженій кількості. Праця бібліотекарів, лекторів дуже часто не оплачувалася. Нemoжливiсть цiлком задовольнити читацькi запити, застарiлiсть бiблiотечних фондiв, вiдсутнiсть матерiальних стимулiв до ефективної роботи бiблiотекарiв неминуче знижували iнтерес до роботи бiблiотек i їхнього вiдвiдування користувачами. Отже, було закрито багато чайних-читалень, особливо в сiльськiй мiсцевостi, а разом з ними занепали й iншi народнi бiблiотеки. Мiськi читальнi КПНТ також закривалися й часто об'єднувалися з бiблiотеками, що утримувалися на кошти органiв мiсцевого самоврядування, зокрема, з бiблiотеками

мiськoї управи або з книгозбiрнею мiсцевої громади чи з мiською публiчною бiблiотекою.

За результатами дисертаційного дослідження російського бібліотекознавця О. Букреєвої, найбільша кількість бібліотек КПНТ у Росії діяла у 1905-1906 рр. [7, 12]. Проте, статистичні дані свідчать, що у 1906-1909 рр. уповільнилися тільки темпи зростання кількості бібліотек КПНТ. Для порівняння, простежимо динаміку кількості бібліотек КПНТ у Росії на початку ХХ ст.: 1902 р. – 2563 бібліотек і читалень, 760 тис. абонентів, 5633 тис. відвідувань [15, 451-452]; у 1903 р. – 3266 бібліотек і читалень (1786 – бібліотек-читалень, 1067 – самостійних бібліотек, 413 – читалень); 1905 р. – 4333 бібліотек і читалень та 453 бібліотеки, що фінансували КПНТ; у 1907-1908 рр. – 3899 бібліотек і читалень; 1909 р. – 4027 [17, 198-200, 215-218]; 1910 р. – 3915 бібліотек і читалень КПНТ, з яких 70% знаходилося при різних установах, 11% розміщувалося у спеціально найманих приміщеннях, 19% – при установах КПНТ, головним чином при чайних. Кількість абонентів бібліотек 1910 р. збільшилася майже вдвічі, порівняно з 1902 р., при цьому кількість відвідувань 1910 р. залишилася майже на рівні 1902 р. За відомостями Н. Фінагентової, кількість відвідувань бібліотек і читалень КПНТ у зазначений рік досягала 6,5 млн [33, 303]. Загальне число читачів усіх бібліотек КПНТ за 1910 р. становило 1375 тис. осіб, що у середньому становить 350 осіб на кожен книгозбірню. За відомостями М. Глазкова, на початку 1914 р. у Росії було 4000 бібліотек і читалень КПНТ та 2500 церковноприходських бібліотек [9, 284]. Тобто можна припустити, що зростання кількості бібліотек і читалень КПНТ припинилося у період 1910-1914 рр., коли їхня кількість коливалася приблизно біля 4000. За свідченнями багатьох бібліотекознавців, після 1907 р. почався поступовий спад темпів розвитку діяльності КПНТ у зв'язку з різким скороченням державного асигнування [21, 103]. Однак, навіть у період 1907-1914 рр. бібліотеки КПНТ, у середньому, відвідували щоденно 55-60 читачів. Як і раніше, найбільше літератури видавалося з відділу белетристики (60-65%) та періодика (15-30%) [31, 172]. За думкою І. Мілясевич, що проаналізувала звіт-

ну документацію Волинського КПНТ, різкого спаду темпів розвитку книгозбірень КПНТ у зазначений період на Волині не було. Навпаки, дослідниця відмічала зростання кількості бібліотек та їхнього відвідування [22, 23]. Дійсний занепад бібліотек КПНТ на Волині стався лише з початком Першої світової війни. До того ж, у серпні 1914 р. був запроваджений «сухий закон». У воєнний період значно скоротилося фінансування КПНТ, їхня культурно-просвітницька діяльність поступово згортася. Проте, певна частина бібліотек КПНТ продовжувала отримувати асигнування від КПНТ та працювати аж до революційних подій 1917 р. З установленням радянської влади, практично всі товариства тверезості, особливо губернські та повітові комітети, були ліквідовані більшовиками навесні-влітку 1918 р.

Однією з найважливіших складових культурно-просвітницької та бібліотечної діяльності КПНТ була організація народних читань, здебільшого, у чайних-читальнях, бібліотеках-читальнях народних домів та у приміщеннях бібліотек інших установ. Лекції, проілюстровані «світловими картинками» з допомогою «чарівного ліхтаря», впливали певним чином на частину неписьменного населення, розвивали інтерес до читання. Пристрій «чарівного ліхтаря» коштував відповідно до якості оптичної системи від 40 до 240 руб. Народні читання проводилися переважно у недільні та святкові дні та складалися з 2-3 відділень. У першому відділенні пропонувалися бесіди зі «священної історії», медицини, географії, історії; у другому відділенні читалася художня література. Тематика читань була різноманітною, але рідко систематизованою. Найбільший інтерес викликали історичні нариси, оповідання з військового і народного побуту. Лекції читали священники, податкові інспектори, акцизні чиновники, лісничі, сільські лікарі, ревізори, судові слідчі, вчителі різних шкіл. Призначений для публічних читань матеріал, згідно з правилами, слід було читати без жодних змін і доповнень. Якщо читання супроводжувалося дослідом чи ілюстрацією, то допускалися коментарі без права відступати від змісту тексту. Після проведення лекцій слухачам часто безкоштовно роздавалися популярні брошури релігійно-морального, істо-

ричного або природничо-наукового змісту. Народні читання, які супроводжувалися світловими картинками, сприяли культурному розвитку найбільш відсталих верств населення, для яких книга і друковане слово були взагалі недоступними. 1896 р. в одному тільки Гайсинському повіті було проведено 800 читань у 48 різних пунктах; у Літинському повіті – 92, у Вінницькому – 19. На рубежі XIX-XX ст. лекції на різноманітні теми, наприклад, у Києві, читалися не тільки у приміщеннях Товариства підтримки початкової освіти, Товариства грамотності, а й у Контрактовому будинку, у Лук'янівському народному домі, у чайній Південно-Західного товариства тверезості на Львівській площі, у лікарні Благодійного товариства, у Києво-Галицькій, Києво-Куренівській, Солом'янській та інших чайних-читальнях [32, 274-277]. Поступово формувалася колектив лекторів (учителі, лікарі, духовенство, чиновники, службовці та інші представники освіченої частини суспільства), які проводили кропітку просвітницьку роботу серед місцевого населення. Вчителі та священники становили основну групу лекторів для народних читань, які на початку діяльності комітетів були доволі популярними серед робітників та селян, оскільки, особливо у селах, був великий відсоток зовсім неграмотних або недостатньо грамотних осіб, які не могли самостійно прочитати книгу. Організатори народних читань стикалися, здебільшого, з трьома проблемами: вузька програма читань, тіснота аудиторій та відсутність осіб, готових безкоштовно читати лекції. Були навіть випадки, коли, внаслідок нестачі місць у приміщенні, половина охочих послухати лекцію залишалася за стінами аудиторії. Не меншою популярністю серед народу користувалися театральні вистави та вокально-інструментальні вечори, організовані КПНТ (музичні інструменти і костюми зберігалися часто у чайних та бібліотеках).

Отже, відповідно до особливостей суспільного розвитку досліджуваних бібліотек, специфіки функціонування, їхнього соціального значення, динаміки кількісних характеристик та інших ознак, розв'їй діяльності бібліотек і читалень КПНТ на теренах України, можна умовно розподілити на три періоди, що зумовлені не тільки кількісними показниками, а й соціокультурними факторами:

1-й період – 1896-1906 рр. – період становлення та розквіту діяльності книгозбірень КПНТ, що характеризується сталим зростанням кількості бібліотек і всіх показників бібліотечної роботи книгозбірень. На даному етапі книжкові фонди бібліотек КПНТ поступово зростали, склад тематично урізноманітнювався, посилювався їхній світський характер.

2-й – 1907-1913 рр. – період уповільнення темпів зростання кількості бібліотек КПНТ, що був зумовлений післяреволюційним етапом посилення реакції, політичною, економічною кризою та певними соціально-культурними чинниками, що позначилися на скороченні фінансування книгозбірень КПНТ. У даний період почався занепад культурно-просвітницької та бібліотечної діяльності КПНТ, відбувалося поступове уповільнення темпів зростання їхніх книгозбірень, а іноді й об'єднання фондів з іншими публічними бібліотеками.

3-й – 1914-1918 рр. – період застою та деградації діяльності бібліотек КПНТ, певного скорочення їхньої кількості, що було зумовлено несприятливими соціально-економічними умовами Першої світової війни та введенням «сухого закону» (1914-1915 рр. споживання алкоголю знизилося до 0,1-0,2 л на особу в рік (у 1890-х рр. – більше 12 л)), фактичним припиненням їхнього фінансування (проте, багато з них ще продовжували свою діяльність до 1918 р.).

Майже з самого початку своєї діяльності робота бібліотек КПНТ викликала багато критики, оскільки визнавалася слабкою та недостатньою тому, що книги, які запитували читачі, часто не входили до числа книг народних бібліотек, схвалених Міністерством народної освіти (наприклад, твори В. Белінського, О. Скабичевського, М. Михайловського, М. Салтикова-Щедрина, П. Мілюкова та ін.), а ті, що залишалися, за своїм викладом і змістом, не задовольняли читачького попиту. В урядовому звіті про діяльність бібліотек КПНТ за 1901 р. повідомлялося, що «многие требования читателей остаются неудовлетворенными». У цілому, бібліотеки КПНТ відчували значну нестачу будь-яких книжок взагалі. Як уже зазначалося, досить часто на одну книгозбірню КПНТ припадало, у середньому, всього приблизно 400-600 книг (для 30% бібліотек КПНТ), тому не дивно, що склад читачів у цих бібліотеках був дуже нестійкий.

Багато читачів через кілька місяців залишали бібліотеку, пояснюючи це тим, що вони вже прочитали ті книги, що їх цікавили [2, 46]. Бібліотекар Київської міської безкоштовної народної читальні імені О.С. Пушкіна, яка була в управлінні Київської думи, у своєму звіті за 1905 р. писав, що майже всі безкоштовні бібліотеки-читальні скаржаться на недостатнє комплектування фондів. Він зазначав, що внаслідок незадоволення читачьких запитів бібліотеки-читальні поступово перетворюються в «детские читальни», тому що кількість дорослих користувачів незмінно зменшувалася [29, 24]. Наслідки недостатнього комплектування відразу відчувалися на всій діяльності книгозбірні і, в першу чергу, на роботі самих бібліотекарів. Тому не дивно, що, наприклад, 1910 р. у майже половині книгозбірень КПНТ бібліотекарями працювали на безоплатній основі робітники тих самих установ, де розміщувалися бібліотеки, тобто, часто це були працівники чайних, їдалень та ін. Отже, професійний склад бібліотек КПНТ був, здебільшого, незадовільним. Посаду бібліотекаря у книгозбірнях КПНТ, у кращому випадку, займали міські вчителі. Затверджував на посаду бібліотекаря народних читалень сам губернатор [34]. Також потрібен був дозвіл від поліцейського управління, яке засвідчувало факт моральної та політичної благонадійності претендента. Якщо бібліотекарем передбачалося призначити священика, що бувало доволі часто, його кандидатуру мало схвалити ще духовне відомство [10]. Проте, як уже зазначалося, досить часто бібліотекарями ставали завідувачі чайних або чиновники різного соціального статусу. Наприклад, якщо 1900 р. серед завідувачів народних бібліотек Кам'янецького повіту переважали чиновники (управитель міською казною, бухгалтер, наглядач станції, присяжний повірений, надвірний радник, член Кам'янець-Подільської міської управи, відставні військові (генерал-майор та полковник), начальник тюрми), то вже через чотири роки, 1904 р., у тому ж повіті бібліотекарями зазначених установ були сім вчителів, сім священиків і тільки два чиновники [4, 130-131].

У своїй діяльності бібліотеки КПНТ, загалом, стикалися з такими проблемами, як: незадовільний стан приміщень; обмежений список дозволеної літератури; високий відсоток неписьменного населення; недостатнє фі-

нансування діяльності книгозбірень та комплектування бібліотек новою літературою; стягування оплати за користування книгами вдома, що обмежувало коло читачів; погана забезпеченість бібліотек професіональними кадрами; бюрократичний характер діяльності КПНТ, який негативно впливав і на роботу з бібліотечного обслуговування населення.

Висновки. Бібліотеки і читальні КПНТ, поряд із земськими народними бібліотеками, книгозбірнями міських органів місцевого самоврядування та приватними бібліотеками, були одним із важливих видів публічних книгозбірень дореволюційної Росії та одним з найбільш поширених різновидів народних бібліотек. За своїми функціональними ознаками та особливостями комплектування вони були типовими народними бібліотеками, фонд яких складався з дешевих книг, дозволених владою для подібного виду бібліотек, та які призначалися для залучення до читання малоосвіченого населення. На першому етапі розвитку діяльності бібліотек КПНТ (1896-1906 рр.) їхні книжкові фонди стрімко зростали, їхній склад поступово тематично урізноманітнювався, з часом посилювався їхній світський характер. Проте, у подальшому, у зв'язку з обмеженістю фінансування, на жаль, у багатьох повітових КПНТ не вдалося розвинути бібліотечну мережу, що в умовах недостатньої кількості земських народних бібліотек, негативно впливало на можливість користуватися незаможним робітникам, селянам та міщанам бібліотечною книгою.

За думкою бібліотекознавця К. Абрамова, бібліотеки КПНТ використовувалися «для идеологического порабощения народа, для насаждения самодержавно-крепостнических идей и взглядов» [1, 127]. Проте, мабуть, таке своєрідне «поневолення» не набагато «гірше», ніж залежність широких верств «порабощённого народа» від справжньої алкогольної пристрасті. За охопленням різних прошарків «робітничого люду», за своєю популярністю та за своїм суспільним значенням бібліотеки і читальні КПНТ були ледве не єдиними державно-громадськими бібліотеками масового обслуговування населення бібліотечною книгою. Діяльність народних бібліотек КПНТ була орієнтована на запобігання неписьменності соціальних низів, прилучення до читання ши-

роких верств населення, підтримку та розвиток освітнього та просвітницького процесів, скорочення культурної дистанції між центром і провінцією, між вищими та нижчими класами суспільства. Найбільш успішною та значимою була бібліотечна та освітня діяльність КПНТ, що здійснювалася у селищах і селах, яка полягала у вихованні культурної і національної самосвідомості, у сприянні освітнього розвитку селян, поширенні просвітництва тощо. Засобами бібліотечного обслуговування та пропаганди книги і читання широким верствам населення прищеплювалася любов до книги, виховувалася культура читання, а також такі загальнолюдські якості, як чесність, сумлінність, порядність, висока моральність і духовність. Діяльність бібліотек КПНТ залежала від великої кількості різних факторів, серед яких найбільш істотними були: рівень освіти населення і наявність шкіл у певній місцевості; фінансові можливості окремих КПНТ; характер ставлення до бібліотек (та й до самих КПНТ) місцевої адміністрації; особливості соціально-економічного районування; існуючі правила відкриття та утримання бібліотек, які найбільшою мірою позначалися на народних бібліотеках; міграції населення, розселення та інші демографічні особливості; потреби окремих професійних, етнічних, конфесійних, станових та інших соціальних груп; режим роботи бібліотеки; релігійні особливості місцевого населення.

У більшості бібліотек КПНТ виникали постійні труднощі з фінансуванням, книжкові фонди багатьох з них були недостатньо укомплектовані, що відразу відбивалося на кількості користувачів та відвідувань. Приблизно половина бібліотек КПНТ мала фонди до 1000 тт. У багатьох повітових містечках губерній України КПНТ відкривали всього по одній бібліотеці, яка іноді була єдиною місцевою книгозбірнею, що обслуговувала, здебільшого, робітників та селян (приблизно 70-80% з усіх користувачів). Жінок серед користувачів бібліотек було, у середньому, 15-20%. Звичайно, у бібліотеках міських КПНТ селяни склали менший відсоток (приблизно 30%), ніж у волосних книгозбірнях (до 60-70%). Читачі віддавали перевагу белетристиці та періодиці, якими цікавилися більше половини читачів

(приблизно 60-70%). Інтерес викликали, безумовно, не тільки антиалкогольні видання, а й ілюстровані та пізнавальні журнали, особливо «Нива» і «Вокруг света». Особливо користувалися попитом додатки до цих видань, де друкували романи Ж. Верна, Г. Емара та ін. Значний відсоток читачів (приблизно 30%) бібліотек КПНТ становили діти (учні земських, міських і церковнопарафіяльних шкіл та ін.), які також цікавилися, здебільшого белетристикою. Підлітки цікавилися творами класиків російської літератури, пригодницькими, історичними романами та оповіданнями, працями з військового життя тощо. У книжкових фондах бібліотек КПНТ переважала белетристика (приблизно 50-60%); релігійно-моральна література становила 7-15%; історична – 3-6%; приблизно кілька відсотків книжкових фондів займали праці з географії, природознавства, сільського господарства, медицини, права. Кількість періодичних видань у книгозбірнях повітових та волосних КПНТ часто коливалася від 12 назв газет до 20. У багатьох сільських бібліотеках КПНТ не вистачало книг з сільського господарства. Безумовно, на точність статистичних підрахунків кількості книгозбірень та основних показників бібліотечної роботи негативно впливала короткочасність існування бібліотек і читалень КПНТ. Рідко коли книгозбірні працювали більше 510 років без перерви своєї діяльності. Упродовж досліджуваного періоду одні книгозбірні виникали, інші припиняли своє існування, передаючи фонди до інших бібліотек. Тому статистичні дані можуть бути тільки приблизними. В цілому, бібліотечна діяльність КПНТ сприяла становленню статистичного обліку та форм звітності бібліотек, позитивно впливала на організацію роботи бібліотечних установ загалом. В Україні на початку ХХ ст. культурно-просвітницька та бібліотечна діяльність КПНТ була значним соціокультурним явищем суспільного життя, яка помітно сприяла процесу розвитку бібліотечної справи в країні в цілому. Надалі, у радянські часи, книжкові фонди різних видів книгозбірень КПНТ, частка яких іноді становила до 50% від усієї кількості народних бібліотек губернії чи повіту, стали основою для формування мережі масових (публічних) бібліотек. Незважаючи на

бідність фондів, книги бібліотек КПНТ були затребувані читачами.

Взаємодія діяльності КПНТ з органами місцевого самоврядування та громадськими організаціями щодо реалізації бібліотечного обслуговування населення дев'яти губерній України здійснювалася у напрямі надання фінансової допомоги безкоштовним народним бібліотекам різних видів та приналежності, виділення коштів на придбання книг у шкільні бібліотеки, будівництва народних домів, окремих приміщень для бібліотек-читалень при сільських училищах та ін. У початковий період свого розвитку фонди бібліотек КПНТ, у цілому, поповнювалися новими виданнями, що сприяло певному притоку нових читачів та забезпеченню їх книгами з різних галузей знання. Книжковими фондами окремих бібліотек КПНТ користувалися представники всіх станів тогочасного суспільства: робітники, селяни, духовенство, дворяни, міщани. Особливо помітною популярністю бібліотеки КПНТ користувались у малозабезпечених читачів. У цілому, книгозбірні КПНТ зробили значний внесок у духовний розвиток і освіту широких верств населення, сприяли залученню до читання, формуванню читацьких зацікавлень користувачів, незалежно від станової приналежності. При всіх своїх недоліках, діяльність бібліотек КПНТ позитивно впливала на підвищення морального та культурного рівня міського та сільського населення. Поява бібліотек та читалень КПНТ стала важливим кроком щодо організації раціонального культурного дозвілля, насамперед, робітників і селян, значущим заходом щодо огорожі здоров'я молоді від спиртного та певним історичним етапом розвитку мережі народних і публічних бібліотек. З появою мережі безкоштовних бібліотек КПНТ незаможні верстви населення отримали можливість ознайомитися не тільки з працями антиалкогольного змісту, а й з творами, передусім, класичної художньої літератури та науково-популярними виданнями. Проте, внаслідок того, що книжкові фонди бібліотек КПНТ вчасно не оновлювалися, систематично недоукомплектовувалися, читацькі запити часто не задовольнялися. Однак, відвідуваність міських і деяких сільських бібліотек і читалень КПНТ, обертаність книг були, за-

звичай, доволі високими (в середньому, 2-5). У цілому, можна констатувати, що бібліотеки КПНТ, мірою своїх можливостей, зробили значний внесок у просвітництво міського та сільського населення України, відволікаючи його від асоціальних явищ засобами пропаганди книги та читання.

Використані джерела

1. Абрамов К.И. История библиотечного дела в России : учебно-методическое пособие для студентов, преподавателей и библиотекарей-практиков / К.И. Абрамов. – М. : Либерия, 2000. – 176 с.
2. Абрамов Я. Хроника народных библиотек / Я. Абрамов // Русская школа. – 1903. – № 12. – С. 41–47.
3. Агаркова В.В. Миколаївська область. Бібліотечна справа / В.В. Агаркова, Т.М. Віршовка // Українська бібліотечна енциклопедія: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wiki.nplu.org/article/>
4. Айвазян О.Б. Народні бібліотеки Подільської губернії наприкінці XIX – на початку XX століття / О.Б. Айвазян // Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]. Сер.: Історія : зб. наук. пр. / за заг. ред. проф. О.А. Мельничука. – Вінниця : ДП «Державна картографічна фабрика», 2014. – Вип. 22. – С. 129-134. – Режим доступу: http://lib.khnu.km.ua/about_library/naukova_robita/2014/aiv_nar.htm
5. Алфавитный список киевских типографий, литографий и т.п. заведений, а также книжных магазинов, лавок, библиотек для чтения и проч., состоящих на лицо к 1-му января 1911 года // Отчёт о состоянии типографий, литографий и др. заведений за 1911 год. – ЦДІАК України, ф. 442, оп. 641, спр. 392.
6. Борейко О.М. Просвітницько-педагогічна діяльність громадських товариств Волині (др. пол XIX – поч. XX ст.): автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / О.М. Борейко / Житомирський держ. ун-т ім. Івана Франка. – Житомир, 2004. – 19 с.
7. Букреева О.Г. Библиотечно-просветительная деятельность попечительств о народной трезвости в России в конце XIX – начале XX вв. : автореф. дисс. ... канд. пед. наук: 05.25.03 / О.Г. Букреева. – М., 2008. – 18 с.
8. Булгаковский Д.Г. Очерк деятельности Попечительств о народной трезвости за всё время их существования (1895 – 1909 г.). В двух частях / Д. Г. Булгаковский. – СПб. : Отечественная типография, 1910. – 240 с.
9. Глазков М.Н. Библиотечное дело в период либеральных реформ (1917 г.) / М.Н. Глазков // Интеграция науки и образования. Информационная культура и креативный потенциал общества и личности / Краснодар. гос. ун-т культуры и искусств. – Краснодар, 2008. – С. 282-284.
10. Дело Управления Киевского учебного округа об открытии бесплатных народных библиотек-читален. – ЦДІАК України, ф. 707, оп. 227, спр. 16, арк. 1-314.
11. Дореволюционная библиотека попечительства о народной трезвости [Электронный ресурс] // Департамент культуры города Москвы: Государственное бюджетное учреждение культуры города Москвы: «Централизованная библиотечная система № 5 Центрального административного округа»: Сайт библиотеки им. Н. Г. Чернышевского № 13 г. Москвы. – Режим доступа: http://www.cbs5.ru/cher_muzy/img_cher/istor_bibl.pdf
12. Дубровіна Л.А. Бібліотечна справа в Україні в XX столітті : монографія / Л.А. Дубровіна, О.С. Онищенко; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського НАН України. – К., 2009. – 530 с.
13. Заковоротний Д. И. Народный дом и медамбулатория / Д. И. Заковоротний // Nicograd: Портал города Николаева. – Режим доступу: <http://www.nikograd.com/Books.aspx?command=page&id=21>
14. Заковоротний Д.И. Николаевский особый комитет попечительства о народной трезвости / Д.И. Заковоротний // Сайт «Николаевский базар». – Режим доступу: <http://bazar.nikolaev.ua/content/>
15. Ив-ко Н. Попечительства о народной трезвости (дополнение к статье) // Энциклопедический словарь. Доп. том 3 / под ред. И.Е. Андреевского, К.К. Арсеньева, Ф.Ф. Петрушевского; Изд. Ф. А. Брокгауз [Лейпциг], И.А. Ефрон [Санкт-Петербург]. – СПб., 1906. – С. 451–452.
16. Ковалева О.Ф. Очерки истории культуры Южного Прибужья (от истоков до начала XX века). Кн. 1: Из прошлого культурной жизни на Николаевщине [Текст] / О.Ф. Ковалева, В.П. Чистов. – Николаев : Тетра, 2000. – 252 с.

17. Курукин И.В. «Государево кабацкое дело»: Очерки питейной политики и традиций в России / И.В. Курукин, Е.А. Никулина. – М., 2005. – 382 с.
18. Лучка Л.М. Бібліотеки Катеринославської губернії початку ХХ ст.: історія формування та розвиток (за «Материалами по истории народных библиотек городов и земств России») / Л.М. Лучка // Вісник Львівського університету. Сер.: Книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології. – 2008. – Вип. 3. – С. 180–190.
19. Лучка Л.М. Бібліотеки у культурно-освітньому просторі Катеринославщини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Л.М. Лучка; Дніпропетр. нац. ун-т ім. О. Гончара. – Дніпропетровськ, 2010. – 20 с.
20. Лучка Л.М. Революція 1905–1907 років та розвиток бібліотечної справи на Катеринославщині / Л.М. Лучка // Проблеми політичної історії України. – 2013. – Вип. 8. – С. 86–97.
21. Матвеев М.Ю. Типология народных библиотек в дореволюционной России (вторая половина ХІХ – начало ХХ века) / М.Ю. Матвеев // Библиотековедение. – 2000. – № 6. – С. 101–108.
22. Мілясевич І. Бібліотеки Волинського Опікунства про народну тверезість (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / І. Мілясевич // Бібл. планета. – 2007. – № 4. – С. 21–24.
23. Онищенко О. Бібліотечна справа в Україні наприкінці ХІХ – у 10-х роках ХХ ст.: стан і основні напрями розвитку / О. Онищенко, Л. Дубровіна // Бібл. вісн. – 2005. – № 2. – С. 3–13.
24. Онищенко О. Проблеми дослідження історії бібліотек України / О. Онищенко // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В.І. Вернадського. – 2006. – Вип. 15. – С. 5–10.
25. Отчет Екатеринославской губернской земской управы за 1905 г. Народное образование. – Екатеринослав: Тип. Губернского земства, 1906. – 91 с.
26. Отчёт о деятельности Волынского попечительства о народной трезвости за 1910 год. – Житомир, 1912. – 69 с.
27. Отчёт о деятельности Киевского Попечительства о народной трезвости за 1900 год. – К. : Тип. Губерн. Правления, 1902. – 82 с.
28. Отчёт о деятельности Киевского Попечительства о народной трезвости за 1901 год. – К. : Тип. С.В. Кульженко, 1903. – 102 с.
29. Отчёт о состоянии и деятельности Киевской Городской бесплатной народной читальни имени А.С. Пушкина за 1905 год. – К., 1906. – 25 с.
30. Отчёт Одесского особого Комитета попечительства о народной трезвости за 1904 год. – Одесса : Тип. Е.И. Фесенко, 1905. – 52 с.
31. Соловьев А.А. Просветительная деятельность библиотек Попечительств о народной трезвости в городах Владимирской и Костромской губерний в конце ХІХ – начале ХХ века / А.А. Соловьев // Научные ведомости Белгородского государственного университета (История. Политология. Экономика. Информатика). – 2012. – № 7 (126). – Вип. 22. – С. 168–175.
32. Тимошенко А. Меценатство і благодійність Г.П. Галагана / А. Тимошенко // Скарбниця української культури [Текст] : збірник наукових праць. Вип. 8 / Чернігівський іст. музей ім. В.В. Тарновського, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України; [редкол. О.Б. Коваленко [та ін.]]. – Чернігів, 2007. – С. 274–277.
33. Финагентова Н.И. От библиотеки попечительства о народной трезвости к современному интеллект-центру / Н.И. Финагентова // Общедоступные библиотеки Москвы и России: от прошлого к настоящему : сб. статей и материалов. – М., 2011. – С. 299–307. – (Из ист. моск. библиотек. Вип. 7).
34. Циркуляр Киевского губернатора от 24 января 1901 г. о порядке назначения библиотекарей в библиотеки-читальни Комитета попечительства о народной трезвости. – ЦДІАК України, ф. 442, оп. 631, спр. 474, арк. 1–79.
35. Шпілевич В. Матеріяли до історії земських народних бібліотек на Україні / В. Шпілевич // Бібліотека і читач на Україні / УНІК, Секція соціології; ред. Д. А. Балика. – Х.-К. : Державне видавництво України, 1930. – С. 208–240. – (Труди УНІК; т. II. Праці кабінету вивчення книги і читача / за ред. Д. Балики; зб. 1).
36. Шуклина С.А. Государственные и общественные инициативы в деятельности комитета попечительства о народной трезвости в Таврической губернии (1894–1914) / С.А. Шуклина // Культура народов Причерноморья. – 2013. – № 265. – С. 119–127.
37. ДАКО, ф. 354, оп. 1, спр. 84, арк. 1–251.
38. ДАКО, ф. 354, оп. 1, спр. 48, арк. 1–195.

References

1. Abramov, K. I. (2000). History of the library business in Russia: methodological introduction for students, lecturers and librarians. Moscow: Libereya [in Russian].
2. Abramov, Ya. (1903). Chronic of the people libraries. *Russkaya shkola*, 12, 41–47 [in Russian].
3. Agarkova, V. V. & Virovka, T. M. Mikolaiv region. Library business. *Ukrains'ka bibliotekna enciklopediya*. Retrieved from <http://wiki.nplu.org/article/> [in Russian].
4. Ajvazyan, O. B. (2014). People libraries of Podillya region at the end of XIX – at the beginning of XX centuries. *Naukovi zapiski [Vinnickogo derzhavnogo pedagogichnogo universitetu imeni Mihajla Kocyubinskogo]*. Ser.: Istorija, 22, 129–134. Retrieved from http://lib.khnu.km.ua/about_library/naukova_robota/2014/aiv_nar.htm [in Ukrainian].
5. Alphabet list of Kyiv typographies, lytographies and t.p. institutes and book shops, libraries for reading and etc, which were on 1 January of 1911. *Otchyot o sostoyanii tipografij, litografij i dr. zavedenij za 1911 god*. TsDIAK Ukraine, f. 442, op. 641, c. 392
6. Borejko, O. M. (2004). Educational-pedagogical activity of civil association of Volyn region (second half of XIX – early XX c.c.). Extended abstract of candidate's thesis. *Zhitomirskij derzh. un-t im. Ivana Franka*. Zhitomir [in Ukrainian].
7. Bukreeva, O. G. (2008). Educational-pedagogical activity committees care about people's sobriety in Russia at the end XIX – the beginning of XX. Extended abstract of candidate's thesis. Moscow [in Russian].
8. Bulgakovskij, D. G. (1910). Notes about activity committees care about people's sobriety in period (1895 – 1909). SPb.: *Otechestvennaya tipografiya* [in Russian].
9. Glazkov, M. N. (2008). Librarian craft in the period of its reforms (1917). Intergration of the science and education. Information culture and social potential and personality. Krasnodar [in Russian].
10. Case about Kyiv government educational area on the opening of the free people reading-library. TsDIAK Ukraine, f. 707, op. 227, spr. 16, ark. 1–314 [in Russian].
11. Pre-revolution library of committees care about people's sobriety. Department of culture of Moscow: Gosudarstvennoe byudzhethoe uchrezhdenie kul'tury goroda Moskvy: «Centralizovannaya biblioteknaya sistema № 5 Central'nogo administrativnogo okruga»: *Sajt biblioteki im. N. G. Chernyshevskogo № 13 g. Moscow*. – Retrieved from http://www.cbs5.ru/cher_muzy/img_cher/istor_bibl.pdf [in Russian].
12. Dubrovina, L. A. (2009). Librarian craft in Ukraine in the XX century. *Nac. b-ka Ukraini im. V.I. Vernads'kogo NAN Ukraini*. Kyiv [in Ukrainian].
13. Zakovorotnij, D. I. People house and medicine centres. Nicograd: Portal goroda Nikolaeva. Retrieved from <http://www.nikograd.com/Books.aspx?command=page&id=21> [in Russian].
14. Zakovorotnij, D. I. Nikolaev special committee care about people's sobriety. Site «Nikolaevskij bazar». Retrieved from <http://bazar.nikolaev.ua/content/> [in Russian].
15. Ivko, N. (1906). Committees care about people's sobriety (addition) // *Enciklopedicheskij slovar'*. Dop. Vol.3 I. E. Andreevskogo, K. K. Arsen'eva, F. F. Petrushevskogo (Eds.). Izd. F. A. Brokgauz [Lejpcig], I. A. Efron [Sankt-Peterburg] [in Russian].
16. Kovaleva, O. (2000). Notes of history of culture of Southern Transbuzhya (from the beginning till the XX century). Kn. 1: Among Past of the former life of Nikolaev area. Nikolaev: Tetra [in Russian].
17. Kurukin, I. V. & Nikulina, E. A. (2005). «Gosudarevo kabackoe delo»: Notes about the drinking policy and traditions in Russia. I. V. Kurukin [in Russian].
18. Luchka, L. M. (2008). Libraries of Katerinoslav guberniji early XX century: history of forming and development. («Materials on the history of people's libraries of cities and districts in Russia»). *Visnik L'vivs'kogo universitetu*. Ser.: Knigoznavstvo, bibliotekoznavstvo ta informacijni tekhnologiji, 3, 180–190 [in Ukrainian].
19. Luchka, L. M. (2010). Library in the cultural-educational space of Katerinoslav region the second half of XIX – early XX centuries. Extended abstract of candidate's thesis. Dnipropetr. nac. un-t im. O. Gonchara. Dnipropetrovsk [in Ukrainian].
20. Luchka, L. M. (2013). Revolution 1905–1907 and the development of the librarian business in Katerinoslav region. *Problemi politichnoj istoriji Ukrainy*, 8, 86–97 [in Ukrainian].
21. Matveev, M. Yu. (2000). Typology of the people libraries in pre-revolution Russia. (the end of XIX – the beginning of XX century). *Bibliotekovedenie*, 6, 101–108 [in Russian].

22. Milyasevich, I. (2007). Libraries of Volyn care about people's sobriety (the end of XIX – the beginning of XX c.c.). *Bibl. Planeta*, 4, 21–24 [in Ukrainian].
23. Onishchenko, O. & Dubrovina, L. (2005). Librarian craft in Ukraine at the end of XIX – in 1910s: state and the main trends of their development *Bibl. Visn*, 2, 3–13 [in Ukrainian].
24. Onishchenko, O. (2006). Problems of the researching of the history of libraries in Ukraine. *Nauk. pr. Nac. b-ki Ukraini im. V.I.Vernads'kogo*, 15, 5–10 [in Ukrainian].
25. Report of Ekaterinoslav government of 1905. People's education. (1906). Ekaterinoslav: *Tip. Gubernskogo zemstva* [in Russian].
26. Report about the activity of Volyn care about people's sobriety of 1910. (1912). Zhitomir [in Russian].
27. Report about the activity of Kyiv care about people's sobriety 1900. (1902). Kyiv: *Tip. Gubern. Pravleniya* [in Russian].
28. Report about the activity of Kyiv committee care about people's sobriety of 1901. (1903). Kyiv: *Tip. S. V. Kulzhenko* [in Russian].
29. Report about the condition and activity of Kyiv Town Free people's reading-room after A. S. Pushkina in 1905. (1906). Kyiv [in Russian].
30. Report of Odessa special committee care about people's sobriety of 1904. Odessa: *Tip. E. I. Fesenko*, 1905 [in Russian].
31. Solovev, A. A. (2012). Educational activity of the libraries care about people's sobriety in towns of Vladimirskaya and Kostromskaya the end of XIX – the beginning of XX century. *Nauchnye vedomosti Belgorodskogo gosudarstvennogo universiteta (Istoriya. Politologiya. Ekonomika. Informatika)*, 7 (126), 22, 168–175 [in Russian].
32. Timoshenko, A. (2007). Assistance and charity of G.P. Galagana. *Skarbnitsya ukrajins'koj kul'turi*, 8, 274–277 [in Ukrainian].
33. Finagentova, N. I. (2011). From the committee care about people's sobriety to the modern intellect-centre. *Obshchedostupnye biblioteki Moskvy i Rossii: ot proshlogo k nastoyashchemu: Sb. statej i materialov*, 7, 299–307 [in Russian].
34. Cirkulyar Kiev head on 24 January 1901. On the order of naznacheniya librarians in the reading-rooms of the committee care about people's sobriety. *TsDIAK Ukraini*, f. 442, op. 631, spr. 474, ark. 1–79 [in Ukrainian].
35. Shpilevich, V. (1930). Materials about the history of people's libraries in Ukraine. D. A. Balyka [Ed.]. K.: *Derzhavne vidavnictvo Ukraini* [in Ukrainian].
36. Shuklina, S. A. (2013). State and civil initiations in the activities of the committee care about people's sobriety Tavria (1894–1914). *Kultura narodov Prichernomor'ya*, 265, 119–127 [in Russian].
37. DAKO, f. 354, op. 1, spr. 84, ark. 1–251
38. DAKO, f. 354, op. 1, spr. 48, ark. 1–195